

25. Чизмадия А., Ковач К., Астолаш Л. Цит. работа. – С. 312. 26. Хрестоматія з історії держави і права України. – Т. 1. З найдавніших часів до початку XX ст.: Навч. посіб. У 2-х т./ За ред. В.Д. Гончаренка. – К., 1997. – С. 416–417. 27. Там само. С. 428–429. 28. Там само. – С. 430. 29. Российское законодательство X–XX веков. Т. 9. Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. – М., 1994. – С. 310. 30. Горелик А.С., Лобанова Л.В. Преступления против правосудия. – СПб., 2005. – С. 20. 31. Курбанов М.М. Уголовно-правовая охрана субъектов уголовного процесса. Дис. ... канд. юрид. наук. – Махачкала, 2001. – С. 45.

А. П. ГУСАК

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ВЧИНИЛИ НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ

В статтє подаєтєся анализ кримінально-правових признаков личности несовершеннолетнего преступника, в том числе и их статистический анализ.

The article deals with analysis of criminal and legal features of the juvenile personality, including the analysis of statistical data.

Злочинна поведінка неповнолітніх стала в наш час однією з проблем, які набувають глобального характеру. Так, І.О.Ярмиш підкреслює, що «стрімке збільшення числа ув'язнених у віці від 14 до 18 років вимагає пильної уваги до проблеми не тільки з боку правоохоронних органів і виховних установ, а й з боку інститутів соціально-психологічного профілю»¹. Дійсно, останнім часом дедалі більше уваги кримінальними психологами та кримінологами приділяється вивченню соціально-психологічних чинників злочинної поведінки; одночасно уважно досліджується особистість неповнолітнього злочинця.

Зміст поняття «особа злочинця» об'єднує як соціологічне поняття «особи», так і юридичне поняття «злочинця». Тому, на думку сучасних дослідників², проблема особистості злочинця повинна вирішуватися на основі загально-соціологічного вчення про особистість. Водночас на побутовому рівні, коли йдеться про насильницькі злочини, особливо статеві, часто виникає спокуса пояснити дії злочинця його ненормальністю. Тим самим суспільство наче відмежується від своїх членів, які не виправдали громадської довіри. Однак аналіз умов та причин вчинених статевоїх та інших особливо жорстоких злочинів вимагає розглядати особистість злочинця все ж таки як прояв індивідуально-психологічних та соціально-психологічних особливостей окремої людини.

Слід наголосити, що в кримінально-правовому аспекті особа злочинця виникає після визнання його вини судом і вступу вироку суду в законну силу та триває до моменту відбуття покарання та погашення (зняття) судимості. Таке положення має важливе значення, оскільки дає можливість вірно визначити напрями та рамки вивчення особи злочинця, а також саме тих її особливостей, які відіграли провідну роль у вчиненні злочину.

© ГУСАК Андрій Петрович – аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки

Дослідники означеної проблеми³ одностайні в тому, що, виступаючи «різновидом» особи взагалі, особа злочинця має як загальні ознаки, так і властиві тільки злочинцю специфічні ознаки, що визначають і виражають характер і ступінь його суспільної небезпеки. Аналіз ряду класифікацій⁴ дає змогу констатувати, що характеристики особистості злочинця включають переважно соціально-демографічні показники, кримінально-правові ознаки, соціальні функції та ролі, морально-психологічні властивості, біологічні або біофізіологічні ознаки. Водночас всі зазначені вище підструктури трансформують відому структуру психологічної характеристики особистості (за К.К.Платоновим)⁵. У зв'язку з цим, на нашу думку, головне значення мають не самі групи ознак, а характеристики, що вони включають та описують. Тому ми розглядатимемо три умовних групи ознак особистості неповнолітнього злочинця: соціально-демографічні ознаки; кримінально-правові ознаки; морально-психологічні властивості.

Оскільки зміст поняття «особистість злочинця» об'єднує як соціологічне поняття «особистість», так і юридичне поняття «злочинця», для опису кримінально-правових і кримінологічних характеристик особи неповнолітнього ми повинні оцінити його як суб'єкта злочину. З цієї точки зору, вказана група характеристик відображатиме ступінь соціальної деформації особи неповнолітнього, її особливі властивості, що дають змогу визначити найістотніші ознаки осіб, що вчинили злочини. До таких кримінально-правових ознак ми віднесли дані про характер скоєного злочину, його спрямованість та мотивацію, одноосібне чи групове вчинення злочину, рядові чи організаторські ролі в ньому, про колишню судимість чи фактичний рецидив неповнолітнього злочинця.

Про зростання злочинів саме насильницької спрямованості серед неповнолітніх свідчить також аналіз частки неповнолітніх, засуджених за різні види злочинів, у загальній структурі злочинності в Україні. Так, якщо у 2001 р. з усіх засуджених за насильницькі злочини неповнолітні становили 8,6%, то вже в 2007 р. цей показник зріс до 17,4%. Причому така динаміка стосується як структурного, так і якісного змісту, видозміни та появи нових, «досконаліших» форм насильницької злочинності неповнолітніх. Особливо негативна тенденція прослідковується щодо статевих злочинів, частка яких, хоча й знизилась з 2006 р. на 5,2%, однак, якщо аналізувати останні 5 аналізованих років, то зросла практично вдвічі. Крім того, частка неповнолітніх серед загального числа засуджених за умисні вбивства та тяжкі тілесні ушкодження залишається відносно стійкою з 2001 по 2006 р. і становить відповідно 5,4% та 5,5%.

Щодо характеру скоєного злочину, то слід також констатувати в таких неповнолітніх підвищену вираженість негативних рис особи, зокрема жорстокість, грубість, зухвалість. Ці риси у них виявляються у звичних формах дозлочинної поведінки та найбільш яскраво – в об'єктивних ознаках скоєного злочину. Зокрема, аналіз 240 справ (276 засуджених) за 2005-2007 рр. (ст. 115-128, 152-154), потерпілими яких стало 365 осіб, показує, що в більшості випадків неповнолітні, що вчинили насильницькі злочини, проявляли жорстокість до осіб, з якими були знайомі, однак це не стримало їх заподіяти побої або тілесні ушкодження. Навпаки, при аналізі справ встановлено, що добре знання потерпілим винного навіть полегшило останньому скоєння злочину (у 21,7% випадків). Означені вище позиції дають змогу констатувати, що насильницький тип неповнолітнього злочинця обумовлений певним поєднанням рис особи, які формуються протягом значного проміжку часу, а тому закономірно приводять до здійснення злочину.

Особливе місце серед кримінально-правових ознак особи неповнолітніх злочинців насильницького типу займають відомості про мотивацію та спрямованість скоєних ними протиправних діянь.

Насамперед слід відзначити, що, за даними Л.Д.Гаухмана, насильницька спрямованість, як специфічна ознака суб'єкта злочину, загалом притаманна 27% неповнолітніх осіб⁶. Водночас Г.Б.Русиновим було встановлено досить неоднозначний зв'язок негативної спрямованості особистості неповнолітнього з насильницькою мотивацією та насильницьким способом її реалізації. Зокрема, вивчення дослідником етично-психологічної структури особи хуліганів-вбивць виявило, що в осіб, які вчинили злочини за мотивами, схожими з дорослою злочинністю, негативних рис було значно менше, ніж в осіб, що вчинили злочини за суто підлітковими мотивами (мотиви статусного характеру)⁷. Тобто насильницька мотивація злочинних діянь не завжди знаходиться у безпосередньому зв'язку з негативною спрямованістю неповнолітнього. Така ситуація певною мірою обумовлена специфічним механізмом насильницьких діянь. Підтвердженням цього є аналіз даних про ситуацію вчинення насильницьких злочинів неповнолітніми. Нами встановлено, що у 56,9% неповнолітніх, які вчинили насильницький злочин, намір виник вже в самій ситуації взаємодії з потерпілим. Однак М.Луняк звертає увагу на те, що «поведінка будь-якої особи завжди полімотивна»⁸. На цьому наголошує і Г.Б.Русинов, який встановив, що у переважній більшості неповнолітніх злочинців наголошується «полімотивованість злочинів, а одним з мотивів виступає прагнення довести поведінкою свою значущість в очах оточуючих»⁹.

Про це свідчить кримінологічний аналіз даних про мотиви і цілі насильницьких злочинів неповнолітніх. Зокрема, досить часто такі злочини не виступають у «чистому» вигляді, тобто не мають за мету лише завдання особі шкоди. До такої групи, на нашу думку, можна віднести переважно злочини, скоєні через помсту чи неприязнь до потерпілого (42,8%, з них 1/5 обумовлені помстою за виконання потерпілим свого службового або суспільного обов'язку). Поряд з цим значна частина насильницьких злочинів мотивована як матеріальними (29,7%), фізіологічними (6,9%) інтересами, так і потребою самоствердження (49,7%). Причому останній мотив часто виступає як основний, а інші – додатковими. Особливого значення статусний мотив набуває при значній орієнтованості правопорушників на неформальні групи або авторитетних осіб найближчого оточення, тому він характерний перш за все для групової насильницької злочинності.

Щодо мотивації сексуальних вбивць, яких серед неповнолітніх, щоправда, менше, ніж серед дорослих, то «існує думка, що серійний вбивця вбиває, перш за все, заради самого вбивства – це головний і обов'язковий мотив, яким керується злочинець, інші, що можуть бути присутні у свідомості такого вбивці, є завжди другорядними»¹⁰. І тому можна погодитися з позицією Д.А.Шестакова, що «істотною характеристикою особистості насильницького злочинця є його спрямована проти оточуючих агресивність», а саме насильство виступає «як самоціль, як спосіб реагування на конфліктну ситуацію та прояв свого «Я»»¹¹.

Щодо мотивації тілесних пошкоджень, нанесених неповнолітніми, тут основним мотивом є помста. Так, зі всієї групи неповнолітніх, засуджених за цей злочин, вказаний мотив виділило 42,9% опитаних. Друге місце за поширеністю займають хуліганські спонуки – 28,6%. З бажання надати допомогу друзям, проявити солідарність з ними в спричиненні тілесних пошкоджень брали участь 17,1%

неповнолітніх. Бажання отримати визнання серед товаришів як мотив таких злочинів було у 2,9% осуджених, стільки ж припадає і на корисливий мотив¹².

Крім того, розглядаючи мотивацію статевих злочинів, деякі дослідники вказують на особистісні якості, зокрема, крайній індивідуалізм та егоїзм, погляди, що зводять статеві відносини до суто фізіологічного акту задоволення статевих потреб, як обтяжуючий чинник насильницької спрямованості.

Так, у ході кримінологічного аналізу нами встановлено, що більша половина потерпілих (64,6%) поводитися нейтрально, однак досить часто вони можуть виступати лише опосередкованим засобом реалізації інших мотивів, а тому при цьому сам потерпілий як об'єкт посягань байдужий. Так, 14,5% потерпілих на момент скоєння злочину були в стані алкогольного сп'яніння, у 15,1% поведінка була підбурюючою. Загалом, оцінюючи насильницькі злочини неповнолітніх, можна констатувати так зване зниження «порогу мотивації» при посяганнях на особистість.

Однією зі специфічних особливостей насильницьких злочинів неповнолітніх є те, що вони здійснюються в основному в складі групи. Особливо це стосується умисних вбивств та звалтувань. Так, за даними проведеного нами кримінологічного аналізу, цей показник становить 61,2%, причому досить часто співучасть має місце під впливом дорослих (36,1%). Однак, як нами було виявлено у попередніх дослідженнях, вік таких дорослих, як правило, становить 18-25 років. Тому в основному це відносно нечисельні підлітково-молодіжні угруповання (24,6% по 2 осіб; 33,7% по 3-5 осіб).

Загальне ознайомлення з особливостями здійснення групових насильницьких злочинів неповнолітніми дало змогу також констатувати: оскільки члени підліткових угруповань знаходилися на різних стадіях біосоціального розвитку та різних умовах криміногенного формування, то вирішальний вплив на їх злочинну поведінку справили організатори. Нами встановлено, що більше половини засуджених неповнолітніх у злочинній групі виступали другорядними особами (58,6%), хоча й досить висока, на нашу думку, частка осіб, які були активними учасниками – 36,1%. Таким чином, можна припустити, що при оцінці насильницьких злочинів дуже чітко простежується високий ступінь криміногенної зараженості організаторів злочину і наближених до них осіб порівняно з другорядними учасниками злочину.

Оцінюючи попередній протиправний «досвід» насильницьких злочинців, слід наголосити, що серед них багато рецидивістів, у тому числі тих, котрі раніше скоїли менш тяжкі злочини проти особи та громадського порядку. Наприклад, нами встановлено, що серед засуджених неповнолітніх за насильницький злочин 25,6% притягувалися до кримінальної відповідальності. Однак при цьому слід враховувати той факт, що деякі з них не були судимими лише тому, що попередні злочини були скоєні вперше або у віці до 14 років, судимість було знято (3,2%) або покарання було відстрочено (10,8%).

Крім того, часто у осіб, що скоюють насильні злочини, «за плечима» великий багаж аморальних вчинків і правопорушень. Так, за даними Л.Д.Гаухмана, особи, засуджені за злочини, один з яких був насильницьким, до засудження характеризувалися негативною поведінкою в побуті або на роботі¹³. Про це свідчать також дані кримінальної міліції у справах неповнолітніх¹⁴, які показують, що на кінець 2007 р. 30400 підлітків стояло на обліку, причому 54,6% з них – це учні шкіл, 21,2% – ніде не працюють і не навчаються.

Результати опитування інспекторів кримінальної міліції у справах неповнолітніх Волинської області дало змогу виявити найпоширеніші серед неповнолітніх, що перебувають на обліку, види проблемної поведінки. До них було включено такі: порушення трудової, навчальної дисципліни – 74%, агресивна поведінка – 66,7%, вчинення адміністративних правопорушень – 74,1%. Щодо «втеч із дому», то більшість експертів вважає цю проблему більш рідкою і переважають відповіді «швидше ні, ніж так» – 40,7% опитаних та «ніколи» – 22,2%.

Значна частина неповнолітніх зловживає алкоголем, що також виступає чинником ризику при скоєнні насильницького злочину. Зокрема нами встановлено, що близько 92% винних та 14,5 потерпілих в момент злочину були у нетверезому стані. Крім того, у 32,6% випадків стан алкогольного сп'яніння потерпілого поглибив скоєння насильницького злочину.

Таким чином, злочинна поведінка, взята в контексті індивідуального життя, завжди є не випадковою, а чітко закономірною. А тому комплексне вивчення особи злочинця не повинно обмежуватися встановленням окремих ознак, які часто поверхово характеризують особу, а має проводитися з необхідною глибиною в їх взаємодії, що є гарантією повнішого виявлення складових генезису особи злочинця з метою застосування адекватних засобів для її корекції і недопущення здійснення нею нових злочинів. Таке вивчення не тільки поглибить наші знання про злочинців, що забезпечить вирішення загальних завдань боротьби із злочинністю, а й сприятиме підвищенню ефективності індивідуальної профілактичної роботи зі злочинцями та ресоціалізації засуджених.

1. *Ярмыш И.А.* Проблемы ресоциализации несовершеннолетних правонарушителей. [Электронный ресурс]. / И.А. Ярмыш, Е. Овсянникова, Ю. Штурхецкая. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/ONG/Psihologia/5_jarmish%20irina%20.rtf.htm. **2.** *Луняк М.* Кримінологічна характеристика психології злочинця та профілактика насильницьких злочинів. – Ніжин, 2004. – С. 26; *Зелинский А.Ф.* Криминология: Курс лекций. – Х., 1996. – 219 с.; Коваленко О.И., Филонов В.П. Курс лекций по криминологии и профилактике преступлений. – Донецк, 1995. – 309 с.; *Кондратьев Я.Ю., Джужа А.Н.* Курс криминологии: Учебник. – К., 2001. – 368 с. **3.** *Вакуленко О.В.* Соціально-демографічні особливості неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом // Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / За ред. В.М. Синьова. – К., 2003. – С. 24; *Антонян Ю.М.* Изучение личности преступника: Учеб. пособие. – М., 1982. – С. 79; *Антонян Ю.М., Голубев В.П., Кудряков Ю.П.* Личность корыстного преступника. – Томск, 1989. – 121с.; *Лейкина Н.С.* Личность преступника и уголовная ответственность. – Л., 1968. – 128 с. **4.** Криминология. Пер. с чешского // Под ред. Н.А. Стручкова. – М., 1982; *Луняк М.* Кримінологічна характеристика психології злочинця та профілактика насильницьких злочинів. – Ніжин, 2004. – С. 26; *Цветков П.П.* Исследование личности обвиняемого (на предварительном следствии и в суде первой инстанции). – Л., 1973. – С. 213. **5.** *Платонов К.К.* Структура и развитие личности. – М., 1986. – С. 63. **6.** *Гаухман Л.Д.* Насилие как средство совершения преступления. – М., 1974. – С. 167. **7.** *Русинов Г.Б.* Мотивация насильственных преступлений несовершеннолетних. – Казань, 193. – С. 51. **8.** *Луняк М.* Цит. праця. – С. 56. **9.** *Русинов Г.Б.* Цит. работа. – С. 38. **10.** *Александров Ю., Терлецька О.* Серійні вбивства: проблемні питання // Право України. – 2001. – № 10. – С. 94–98. **11.** *Шестаков Д.А.* Введение в криминологию семейных отношений. – Л., 1980. – С. 63–64.

12. Русинов Г.Б. Цит. работа. – С. 66. 13. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. – М., 1974. – С. 130– 131. 14. Статистичний щорічник України за 2007 рік. / За ред. О.Г. Осауленка. – К.2008. – С. 516.

С. Г. МІЩЕНКО

ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Анализируются основные принципы деятельности органов криминальной юстиции в противодействии преступности как основные, исходные положения, которые определяют ее сущность и организацию в процессе криминального судопроизводства.

The author analyzes the main principles of criminal justice agencies activities against a criminality, the main determining points of the organization and the essence of criminal justice in criminal judicial proceeding.

Досліджуючи проблеми діяльності органів дізнання, слідства, прокуратури і суду, слід зазначити, що ця діяльність не тільки регламентується певними нормами кримінально-процесуального права, а й базується на відповідних правових принципах. Принцип у загальнонауковому розумінні – це основне вихідне положення теорії, вчення, головне правило, засади діяльності¹. У загальнонауковому сенсі принцип постає як теоретичне узагальнення найбільш типового, що констатує та виражає закономірність, яка покладена в основу пізнання взагалі або певної галузі знання. Що ж до практичної діяльності, то принцип означає одну з основних вимог, якій повинна відповідати дана діяльність².

Правові норми, які визначають сутність та напрями діяльності органів кримінальної юстиції, що здійснюють протидію злочинності, зумовлені закономірностями суспільного та державного устрою.

Із сутності поняття принципу випливає, що принципами кримінальної юстиції є не будь-які положення, якій певною мірою характеризують організацію та діяльність органів дізнання, слідства, прокуратури та судів. Щоб стати такими принципами, відповідні положення повинні визначати в організації та діяльності органів кримінальної юстиції головні, вихідні засади, з яких, у свою чергу, мають впливати положення конкретного характеру. Саме тому принципи кримінальної юстиції – це ті положення, що визначають основний зміст конкретних правових норм та діяльності, здійснюваної на їх основі.

Принципи діяльності органів кримінальної юстиції поєднують у собі об'єктивне і суб'єктивне³. Система принципів діяльності органів кримінальної юстиції об'єктивна, адже кримінально-процесуальні норми відображають об'єктивні закономірності кримінально-правових відносин, що виникають у процесі протидії органів кримінальної юстиції злочинності. Водночас система принципів діяльності органів кримінальної юстиції суб'єктивна, тому що будь-яка діяльність регламентується нормами права, а діяльність органів кримінальної юстиції щодо протидії злочинності регулюється кримінально-процесуальним законодавством, що є продуктом свідомої творчості законодавця.

© МІЩЕНКО Сергій Григорович – здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Ко-рецького НАН України